

K PROBLEMATIKE POHREBNÉHO RÍTU V OBDOBÍ
STARÉHO ENEOLITU NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU

JANA ŠUTEKOVÁ

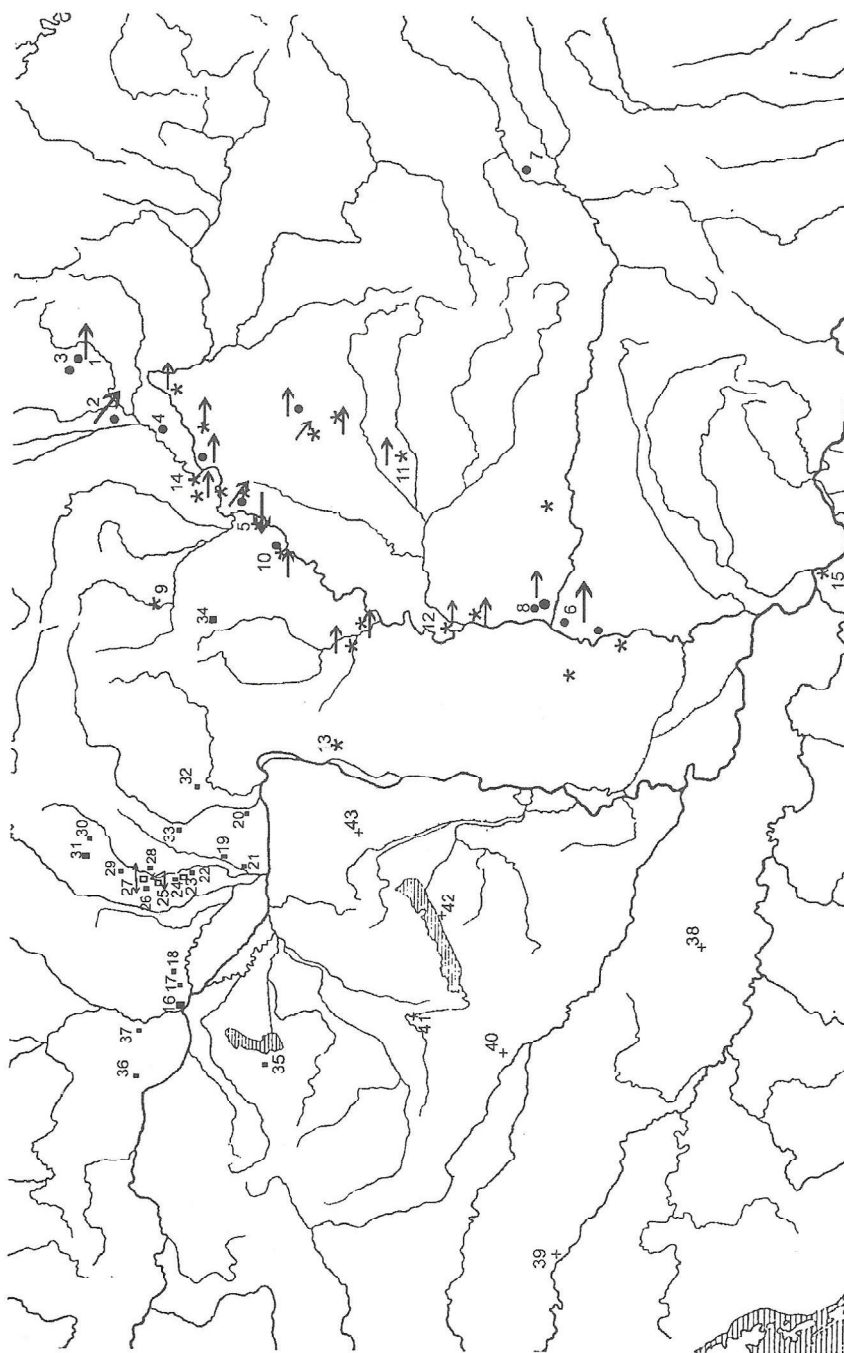
Eneolit, geneticky nadväzujúci na predchádzajúce obdobie, predstavuje ďalší pokrok v nami najlepšie uchopiteľnej oblasti, ktorú všeobecne nazývame materiálnou kultúrou. Materiálna kultúra je tým najprimárnejším informačným zdrojom o spoločnosti, živote, hospodárstve, popri sociálnych vzťahoch, ktoré sú však odrazom zložitej duchovnej sféry každej spoločnosti. Definovať a správne pochopiť vzťah medzi materiálnou a duchovnou kultúrou je pre nás stále veľkou otvorenou otázkou, rovnako ako rozpoznať vplyv technologických, ekonomických a kultúrnych premien na náboženstvo a duchovné predstavy.

V predstavách človeka nemali rituálne – magické činnosti o nič menší význam ako priame zabezpečovanie potravy, lov, výroba a obchod. Niekedy boli i na prvom mieste. Neoddeliteľnou súčasťou života bola a je smrť a vzťah spoločnosti k svojim zomrelým členom bol vo všetkých obdobiach veľmi dôležitý.

Hrob je jednou z foriem prejavu vysporiadania sa členov spoločnosti so smrťou jedinca. Vo svojej podstate, ako uzatvorený celok, je nositeľom hmotných pozostatkov, ale aj duchovných predstáv určitej skupiny ľudí. Ako primárny archeologický doklad je bohatým zdrojom informácií o konkrétnom spoločenstve a kultúre. Samotný hrob (resp. pohreb) je konkrétnym vonkajším obrazom pohrebných zvykov, noriem, konvencií a pravidiel spoločnosti. Za týmito pravidlami a štruktúrou zvykov sa skrýva určitá rituálna reč, informujúca o reálnom živote a vtedajších predstavách danej skupiny.

Pre interpretáciu konkrétneho spôsobu pochovania je taktiež dôležité správne rozpoznanie vzťahu medzi hrobom (pohrebiskom) a sídliskom, teda či bol jedinec pochovaný na sídlisku alebo mimo jeho hraníc. Pohrebisko predstavuje špecifické miesto uloženia zomrelých členov spoločnosti, má svoje vlastné pravidlá a štruktúru. Nekropoly predstavujú typ regulárneho pochovávania (Zalai-Gaál 2001, 37) a práve na prelome neolitu a eneolitu sa stali hlavným pohrebným miestom. Evidentné je postupné oddeľovanie nekropol od obývaného priestoru. Na rozdiel od pohrebov na sídlisku, kde sa viac-menej nedajú akceptovať tie isté pravidlá, môžu byť odrazom sociálnej štruktúry a organizácie jednotlivých societ alebo kultúr (Pavúk – Batora 1995, 103). Novým eneolitickým prvkom v pohrebnom ríte je aj odlišovanie mužov a žien na základe ich uloženia do hrobu. Muži ležia v skrčenej polohe na pravom boku, ženy na ľavom. Hovoríme o tzv. pohlavnej diferenciacii (Häusler 2001, 211). Zrejme pod vplyvom neolitických tradícií sa aj na začiatku eneolitu dodržiavala základná orientácia hlavy v rovnobežkovom smere východ – západ, s možnými odchýlkami na sever a na juh.

Začiatok eneolitu je v stredodunajskej oblasti zastúpený ludanicou skupinou lengyel-skej kultúry. Jej nositelia osídlili oblasť západného Slovenska a severovýchodného Zadunajska pozdĺž Dunaja až k severnému okoliu Budapešti. Zvyšné územie Zadunajska,

Obr. 1 Mapa lokalit starého eneolitu (hroby, pohrebiska)

tiszapolgárska skupina: ● pohrebiská, hroby mimo sídliska (výber)

- 1 Tibava (Šiška 1964); 2 Malé Raškovec (Vizdal 1977); 3 Lúčky (Šiška 1964; *Bognár-Kutzián 1972*); 4 Streda nad Bodrogom (Polla 1956); 5 Tiszapolgár-Basatanya (*Bognár-Kutzián 1963*); 6 Deszk A, B (*Bognár-Kutzián 1972*); 7 Decea Muresului (Kovács 1928-32); 8 Hódmezővásárhely-Kotacpart II (*Bognár-Kutzián 1972*)

bodrogkeresztúrska skupina: * pohrebiská, hroby mimo sídliska (výber)

- 9 Včelince (Kovács, Š. B. 1985); 10 Tiszavalk-Kenederföld (*Patay 1978*); 11 Magyarhomorog-Kónyadomb (*Patay 1968*); 12 Pusztatistvánháza (*Hillebrand 1929*); 13 Pécel (*Lichter 2001*); 14 Bocörgkeresztúr (*Hillebrand 1927*); 15 Vinča (*Jević 1986*)

epitengyel (ludaniccká skupina): ■ ojedinelé hroby □ hroby na sídlisku

- 16 Bratislava-Dúbravka (*Farkaš – Novotný 1993*); 17 Bernolákovo (*Studentiková 1979*); 18 Blatné (*Pavúk 1978*); 19 Bešeňov (*Lichardus – Vladár 1964*); 20 Bňa (*Holčík 1981*; *Nevizánsky 1985*); 21 Bohatá (Pavúk 1981); 22 Komjatice (*Točík 1978*); 23 □ Branč (*Lichardus – Vladár 1964*); 24 Ivanka pri Nitre (*Ruttkayová 1997*); 25 □ Jelšovec (*Pavúk – Bátorá 1995*); 26 Nové Sady-Cab Sita (*Nevizánsky 1985*; *Pavúk 2000*); 27 □ Výčapy-Opatovec (*Točík 1979*); 28 Lefantovec (*Nevizánsky 1999*); 29 Ludanice (*Nevizánsky 1999*); 30 Nevidzany (*Bátorá 1982*); 31 jaskyňa Dúpna diera pri Slatinke (*Bátorá 1983*); 32 Dudince (*Balaša 1959*); 33 Kozárovec (*Zauner 1934-1935*); 34 Mónosbél (*Patay 1961*, *Pavúk – Bátorá 1995*); 35 Siegendorf (*Hahnel 1990*); 36 Schleimbach (*Hahnel 1990*); 37 Stülfried (*Hahnel 1990*); bez čísla: Dudince (*Balaša 1959*); Lužianky (*Novotný 1962*; *Pavúk 1981*); Malé Kršteňany (*Nevizánsky 1985*); Pastovce (*Nevizánsky 1999b*); Pastúchy (*Pichlerová 1970*); Podhájska (*Pichlerová 1970*); Podlužany (*Pavúk 1977*)

Balaton-Lasinja I: + nálezy hrobov, jaskyňa

- 38 Jaksčič-Čaire (*Marković 1985*; *Tasić 1979*); 39 jaskyňa Ajdovska jama (*Korošec 1981*); 40 Semjénháza (*Horváth – Simon 2003*); 41 Zalaszentgrót-Tékenye (*Horváth – Simon 2003*); 42 Balatonöszöd (*Horváth – Simon 2003*); 43 Nadcap (*Horváth – Simon 2003*)

Burgenlandu, Slovinska, cez severozápadné Chorvátsko a Slavóniu až do Bosny bolo osídlené nositeľmi Balaton – Lásinja I. Chronologicky súčasné s ludanicou skupinou sú v oblasti širšieho Pötösia tiszapolgárska a bodrogkeresztúrska skupina (resp. skupina Tiszapolgár/Bodrogkeresztúr), ktoré patria do jedného kultúrneho celku, ako jeho dve vývojové periódy, čo by potvrdzoval aj charakter pohrebného rítu oboch skupín (Kalicz 1995, 360; Čížmár – Pavúk – Procházková – Šmíd 2004, 225n; Šuteková 2004, 322n).

Naše doterajšie poznatky o pohrebných zvykoch obyvateľov stredného Podunajska v epilengyeli nie sú také bohaté aké máme zo súvekeho Pötösia a východného Slovenska. Základným problémom je absencia typických nekropol. Publikované hrobové celky zo Slovenska, Rakúska a Maďarska (obr. 1 – súpis), bez vzťahu k sídliskovým objektom, sú dôležitými dokladmi o pohrebnom ríte, príp. materiálnej kultúre, ale ich vypovedacia schopnosť o štruktúre spoločnosti, príp. demografii je značne obmedzená. Do kategórie hrobov na sídlisku patria skupiny hrobov z lokalít Výčapy-Opatovce (Porubský 1955), Branč (Lichardus – Vladár 1964), Jelšovce (Pavúk – Batora 1995). Do samostatnej kategórie patrí jaskynné sídlisko Dúpná diera pri Slatinke (Bárta 1983) s 26 prevažne detskými kostrami.

O samostatnej nekropole by sme mohli uvažovať v prípade lokality Bratislava-Dúbravka. Dva žiarové hroby by mohli byť podľa nálezcov súčasťou rozsiahlejšieho pohrebiska, dnes už značne zničeného orbou. Podľa starších správ sa na tomto mieste odokrylo niekoľko ďalších kostrových hrobov lengyelskej kultúry (Farkaš – Novotný 1993, 64). Väčšina ojedinelých hrobov a menších skupín pozostávajúcich z dvoch až štyroch hrobov nepotvrdzujú jednoznačne existenciu samostatných pohrebísk, aj keď túto alternatívu nie je možné vylúčiť. Podľa opätovného prehodnotenia nálezovej situácie sa však javí, že väčšina nálezov pochádza predsa len z areálov sídlisk, napríklad Bernolákovo, Dudince, Lefantovce, Nevidzany (Pavúk – Batora 1995, 113n).

Vo všeobecnosti prevládal spôsob ukladania nespáleného tela v skrčenej, ojedinele vo vystretej polohe do hrovej jamy, spolu s osobnými predmetmi, stravou, resp. zvyškami a milodarmi. Nechýbajú doklady o existencii žiarového rítu: Bratislava-Dúbravka, Čierne Kľačany (Veliachik 1974), Komjatice (Točík 1978), Nevidzany (Batora 1982), Stillfried, Siegendorf (Hahnel 1990), ktorý v tomto období nebol ničím novým (Farkaš 1999). Žiarové hroby okrem urny obsahovali maximálne dva kusy nádob. V tomto prípade je zaujímavá zmienka o „popolnici“ z Kozároviec, pri ktorej sa našla sánka z ošípanej. Autor správy (Zauner 1934 – 1935) zrejme použil archaický výraz „popolnica“ všeobecne pre označenie nádoby z hrobu. V správe nie je žiadna zmienka o kostrových zvyškov. Ak by v skutočnosti išlo o kremáciu, bol by to prvý výskyt tohto typu predmetu v žiarovom hrobe (Pavúk – Batora 1995, 113). Sánky z ošípaných či diviakov a kančie kly patria k častým prílohám (milodarom) hlavne v hroboch mužských jedincov v Pötösi. Podľa analógie z mladších období, u Keltov i Germánov bol diviak spájaný s kultom plodnosti a tiež so živlom zeme, keďže diviak rozrýval zem pri hľadaní potravy. Korene týchto predstáv mohli siahať až do praveku.

Antropologické analýzy, uskutočnené, žiaľ, len na niekoľkých skeletoch, poskytujú dôkazy o pochovávaní mužov a žien všetkých vekových kategórií. Problémovými sú deti a mladí jedinci. Jediný samostatný detský hrob, okrem sídliskových nálezov (Branč, Jelšovce, Výčapy-Opatovce), pochádza z Komjatíc (Pavúk 1974, 74). Z dôvodu absencie detských hrobov sa predpokladá, že mohli byť ako určitá vyčlenená skupina pochovávané na sídliskách. Jedným z dôkazov sú skupiny detských hrobov z Branča (Lichardus – Vladár 1964), jaskyne Dúpná diera pri Slatinke (Bárta 1983), ako aj z potiskej lokality Vészto-Mágor (Hegedüs

– Makkay 1987). Problematika postavenia detí v pravekej spoločnosti od ich narodenia až po smrť patrí do samostatnej kapitoly. Vo všeobecnosti sa zistený stav neodlišuje od zvykov v širších oblastiach strednej Európy v staršom praveku. V mladších obdobiach neolitu a v eneolite sa detské hroby na pohrebiskách vyskytujú v počte okolo 30 až 40 % z celkového počtu hrobov (Zengövarkony – 35,6 %, Tiszapolgár-Basatanya – staršia tiszapolgárska fáza – 36,8 %; mladšia bodrogkeresztúrska len 10,7 %). Napríklad na pohrebisku kultúry s lineárnou keramikou v nemeckom Bruchstede bol najbohatší z celého pohrebiska práve detský hrob (Häusler 1966, 35). Analogicky je hodnotený i detský hrob 1/1942 z Lužianok, ktorý obsahoval 610 perál zo spondylu, dve sekerky a päť hrot šípov (streliek) a hrob 2/1942 s 20-timi nádobami. (Novotný 1962, 148n). V staršej tiszapolgárskej fáze v Tiszapolgár-Basatanya boli pochované dve deti vo veku 6 až 7 rokov (hroby č. 24 a 13 b) s bohatým inventárom: päť až sedem nádob, štiepaná industria, medený šperk a súčasťou ozdoby kroja boli vápencové a medené koráliky navlečené na šnúre (Bognár-Kutzián 1963). Z mladšieho obdobia, bodrogkeresztúrskej skupiny pochádzajú bohaté detské hroby z lokalít Szakalhat a Tiszakeszi (Häusler 1966, 36; Lichter 2001, 430). V kontexte celej badenskej nekropoly na lokalite Al-sónémedi mal skoro najbohatšiu výbavu – šesť nádob, medená perla a úštep, hrob č. 4 s pohrebom šesť až sedemmesačného dieťaťa (Korek 1951, 38).

Práve antropologický rozbor nálezov poukazuje na zaujímavý fakt, ktorý je v rozpore so zaužívanými zvykmi známymi zo súčasnej tiszapolgárskej a bodrogkeresztúrskej skupiny. V stredodunajskej oblasti nebolo dodržiavané pravidlo pohlavnej diferenciácie a ženy (muži), či na sídlisku alebo mimo neho, boli ukladané na pravý (ľavý) bok.

Podobne je to s orientáciou zosnulých. Aj keď s menšími odchýlkami dodržiavajú tzv. rovníkový smer: V-Z, JV-SZ, SV-JZ, rovnako je rozpoznaná aj opačná poloha Z-V, SZ-JV, JZ-SV. Západným smerom (SZ-JV; SSS-JJV; ZSZ-VJV) je orientovaná väčšina skeletov na sídlisku v Jelšovciach, Branči aj Výčapoch-Opatovciach (obr. 1). G. Nevizánsky (1985, 64) predpokladá, že orientácia zosnulého bola v prvom rade podmienená pohľadom, ktorý u jedincov uložených na pravom boku mal smerovať na juh.

Na dvoch lokalitách sa vyzorovalo obloženie hrobových jám s väčšími kameňmi alebo kamennými platňami (Malé Kršteňany; Blatné). Podobné nálezy nie sú z východných území v Potisí vôbec známe. Tento zvyk by mohol súvisieť so súčasnými kamennými mohylami so skrinkovými hrobmi kultúry lievikových pohárov na susednej Morave. Ďalšie priame indície o vonkajšom označení hrobov (napríklad násypy, mohylky) absentujú.

Hrobový inventár zastúpený keramikou, ojedinele kamennou industriou a šperkom bol v porovnaní s potiskými hrobmi chudobný.

Keramika bola aj v hrobch na sídlisku zastúpená v priemere dvomi až tromi nádobami, vyšší počet (šesť až sedem kusov) bol zaznamenaný na lokalitách: Jelšovce – hrob č. 232, 252, Nevidzany, Dudince – hrob 1, 2. Z keramických typov sa vyskytovali misy na nôžke, ktoré sa nachádzali v okolí hlavy pochovaného, pri kolenách, vždy po jednom kuse, často v sprievode jednoduchých kónických mís. V porovnaní so starším obdobím sa zdá, že v mladších vývojových stupňoch lengyelskej kultúry sa už tak často nevyskytujú v hrobových celkoch (Nevizánsky 1999, 162). Typické mliečniky sú takisto uložené v blízkosti lebky, ojedinele pri panve. Pomerne častú prílohu tvorili poháre v kombinácii s misou na nôžke, alebo s jednoduchou misou, nachádzali sa ustálené v oblasti lebky. Okrem nádob s obsahom stravy sa často vyskytoval zvyk klásť do hrobu prázdne nádoby, menšie uložené do väčších, a to napríklad v Dudinciach, Nevidzanoch, Branči, tvoriac tak súčasť pohrebného riadu (Nevizánsky 1999, 162n; Lichter 2001, 368).

Brúsené a štiepané nástroje predstavujú skôr ojedinelé nálezy. Jediné brúsené nástroje pochádzajú z Bernolákova a dolnorakúskeho Schleimbachu. V sídliskových hroboch sa brúsená sekerka vyskytla v Jelšovciach (dva kusy) a Výčapoch-Opatovciach (jeden kus). V jednom prípade bola uložená v hrobe vyše 50-ročnej ženy. Štiepané hroty (päť kusov) sa nachádzali len v troch hrobách. Na sídliskách Branč, Výčapy-Opatovce, Jelšovce sa vyskytovali o niečo častejšie, v inventári mužov aj žien. Kosené šidlá (kosť z ovce/kozy), rovnako ako v tiszapolgárskej skupine ležali v Jelšovciach v blízkosti lebky, ale v hrobách oboch pohlaví a aj u detí (Šuteková 2004, 43n, 74n).

K typickej súčasťi kroja patrili spondylové a vápencové (mramorové) perly, zdobiace hrudník alebo oblasť bedier. Tento typ šperku bol identifikovaný v hrobách mužov, žien aj detí. V hrobe muža (č. 273) v Jelšovciach sa spolu s náhrdelníkom zo spondylových perál vyskytla aj kosená rúrka s prevrtanou malou dierkou na zavesenie, a ženský krk v hrobe č. 73 zdobili medené špirálové rúrky. Z toho istého hrobu pochádza unikátny nález dvoch drôtených nánožných kruhov. Jedná sa o tzv. čistú meď, ktorá je rovnakého pôvodu ako medený šperk a nástroje z východoslovenských lokalít (Pavúk – Batora 1995, 72, 83). Medený vlasový krúžok na spánkových kostiach, špirálové rúrky v oblasti krku a medený drôtený náramok patrili ku kroju (?) dieťaťa v hrobe č. 262 na sídlisku Branč (Lichardus – Vladár 1964).

Celkový pohľad na hrobové nálezy z tohto priestoru poukazuje na to, že pohrebné zvyky, najmä uloženie a orientácia zosnulého, sa odlišovali od pravidiel prísne dodržiavaných na súvekých potiských pohrebiskách (obr. 1). Nepoznáme totiž také typy kvantitatívne a kvalitatívne bohatých hrobov, aké sú napríklad vo Veľkých Raškovciach, Tiszapolgár-Basatanyi atď. Najhlavnejším dôvodom je všeobecne nízky počet nálezov, resp. výskyt ojedinelých alebo malých skupiniek hrobov datovaných do epilengyelského horizontu. Rovnako je veľmi malá pravdepodobnosť správneho archeologického určenia pohlavia jedinca, len podľa hrobových príloh. Ženám tu patrili do hrobovej výbavy štiepané nástroje aj šperk.

K tzv. najluxusnejším typom milodaru, ktorý by mohol odrážať aj vyššie spoločenské (materiálne) postavenie, patrí predovšetkým šperk (medené ozdoby, mramorové a spondylové perly atď.). V porovnaní s východoslovenskými lokalitami tu v hrobách prekvapujúco chýbajú tamojšie typické ťažké nástroje – medené alebo kamenné sekeromlaty, ďalej dlátka, dýky, medené a zlaté závesky. Evidované nálezy medenej industrie z juhozápadného Slovenska sú dôkazom kontaktov stredodunajských oblastí s juhovýchodnou a východnou Európou (Farkaš 1997). Podľa metalurgických analýz patrí územie Slovenska k pôvodným centráram metalurgie medi v rámci územia východného Bulharska a Karpatskej kotliny (Novotná 1977, 122). Na priamy balkánsky pôvod môže poukazovať aj vysoká čistota medi niektorých stredodunajských ojedinelých nálezov, i rovnaké chemické zloženie medených sekeromlatov z východoslovenských nekropolí. Viacerí autori spájajú bohatosť týchto hrobov so vzájomnými kontaktmi s východnými a severnými oblasťami dnešného Bulharska, napríklad lokalitami Varna, Durankulak, Devnja. Mohlo ísť o zložku ľudí podieľajúcich sa na obchode a výmene tovaru. Otázne však je, prečo sa medené sekeromlaty na južnejších potiských nekropolách vôbec nevyskytujú. Z funkčnej stránky ich tam zrejme zastupujú parohové sekeromlaty. Kvalita a kvantita vybavenia hrobov na pohrebiskách ako Varna, Durankulak a slovenské Veľké Raškovce teda nesúvisí apriori so sociálnym postavením pochovaných, ale podľa nášho

názoru ide predovšetkým o hospodárske dôvody (obchod, kontrola ciest), z ktorých mohlo vyplývať postavenie konkrétneho človeka podieľajúceho sa na obchode, v danej komunite. Jedinci na ostatných nekropolách preto neboli, čo sa týka kvality, v nižšom sociálnom postavení v rámci celej kultúry (Šuteková 2004, 47–52).

V stredodunajskej oblasti sa podobné predmety v hroboch, podľa doterajších poznatkov vôbec neobjavili, aj keď k nim miestne obyvateľstvo malo prístup. Pri pomerne dobrých kontaktoch medzi regiónmi by sa dalo predpokladať ich rýchlejšie rozšírenie, ale zrejme nie pre všetky skupiny mali rovnaký význam (praktický, či symbolický). Ako aj tvrdí J. Pavúk a J. Batora (1995, 135), podiel medených nástrojov na rast pracovnej produktivity nie je dostatočne doložený a zrejme bol menší, ako sa primárne predpokladá. V prípade progresivity vývoja na začiatku eneolitu by určite malo prísť k masívnemu rozšíreniu týchto predmetov, avšak tento predpokladaný fakt nebol zatiaľ doložený.

Tretiu kultúrnu jednotku na strednom Dunaji, rozšírenú až po severný Balkán predstavuje Balaton-Lasinja I. Stav znalostí o pohrebnom ríte, resp. nami zachytené pozostatky pohrebných praktík, sa zhoduje s tými v severnejšej ludanickej skupine. Zatiaľ ani v jednom prípade nebola identifikovaná väčšia skupina hrobov a už vôbec nie extramurálne pohrebisko.

Rôzne spôsoby pochovávaní sú v obmedzenom množstve doložené zo sídlisk (Balatonmagyaród, Lébény), jaskyne Ajdovska jama. Samostatné hrobové nálezy pochádzajú z lokalít Nadap, Sémjénháza, Zalaszentgrót-Tekenye, Nagyvászony, Keszthely, Regöly a Pécsbagota. Za zmienku stoja hromadné pohreby viacerých osôb v studni na lokalite Balatonöszöd, ktoré dokladajú ďalšie obetné rituálne praktiky. Desiat osôb, zrejme rodinných príslušníkov, bolo so zviazanými rukami postupne nahádzaných do štyri metre hlbkej studne (Horváth – Simon 2003; Horváth – Juhász – Köhler 2003).

Podľa nálezovej situácie v oblasti stredného Podunajska a Panónie od začiatku starého eneolitu až po začiatok badenskej kultúry, kde chýbajú jednoznačné dôkazy o bežnom zakladaní pohrebísk mimo areálu sídliska, by sa dalo uvažovať o iných pohrebných zvykoch (vystavenie tela až do stltenia pozostatkov, kremácia bez uloženia do zeme atď.). Tento fakt by celé územie v oblasti duchovných predstáv a náboženských praktík výrazne odlišoval od zvykov nositeľov kultúr osídľujúcich východnú oblasť Karpatskej kotliny.

Do tohto kontextu zapadajú aj poznané pohrebné praktiky mladšej kultúry s keramikou zdobenou brázdovým vpichom Bajč-Retz, súčasnej s východnejším kultúrnym komplexom Lažňany-Hunyadihalom-Vajska. Pôvodná Balaton-Lasinja II. (Kalicz 1995) bola rozšírená na území od juhu stredného Slovenska na západ cez južnú Moravu, Dolné Rakúsko, severné Rakúsko, Slovinsko a Slavóniu.

Na súčasné používanie žiarového aj kostrového rítu poukazuje hrob skrčenca s tromi nádobami z Bajč-Vlkanova (Točík 1964, 69n), ktorý je pravdepodobne súčasťou skupinky štyroch a šiestich hrobov. Kostrový hrob z lokality Egyek (Bognár-Kutzián 1973, 34) môžeme podľa šálky zdobenej typickým brázdovým vpichom časovo zaradiť do tohto obdobia, aj keď sa nachádza mimo územia jej rozšírenia. Do tohto časového horizontu by na základe nálezu medenej náušnice typu Hlinsko mohla patriť aj skupina kostrových hrobov z Nitrianskeho Pravna-Vyšehradného (Pavúk 2000, 330), pôvodne datovaná do stupňa Brodzany-Nitra (Nevizánsky 1985, 75).

Jediným datovacím prvkom ojedinelých žiarových hrobov je práve urna. Súčasným používaním kremácie dokladajú iba urnové hroby bez ďalších milodarov na lokalitách Gajary

(Horváth – Simon 2003, 128), Hokovce (Němejcová-Pavúková 1970, obr. LVI), Bratislava-Devínska Nová Ves (Farkaš – Novotný 1993, 65), Komjatice (Horváth – Simon 2003), (Šuteková 2005, obr. 3).

Kultúrny vývoj v Karpatskej kotline je od najstaršieho praveku ovplyvnený jej prirodzeným geomorfologickým rozdelením na dve časti, východnú potiskú a západnú stredodunajskú. Oblasť stredného Dunaja inklinovala viac k západným územiám ako k Potisiu, a to na úrovni materiálnej i duchovnej, aj keď sú doložené pomerne dobré vzájomné kontakty oboch častí. Pohrebné praktiky v staroeneolitickom období na území stredného Podunajska neboli z nášho pohľadu také výrazné ako v Potisí, nemali také pevné pravidlá. Zdálo by sa, že doteraz známe pohreby patria viac do kategórie výnimiek, teda platia pre ne iné pravidlá ako pre väčšie samostatné nekropoly. Možno to nie je spôsobené len stavom výskumu, ale na sledovanom území v tomto období boli bežné aj iné praktiky zaobchádzania so zosnulými a len niektorí boli „regulárne“ pochovaní do hrobu na sídlisku alebo na malom pohrebisku.

LITERATÚRA

- BALÁŠA, G. 1959: Neolitické kostrové hroby v Dudinciach, okr. Šahy. *Slov. Arch.* 7, s. 33–37.
- BÁTORA, J. 1982: Hrob ludanickej skupiny z Nevidzian. *Arch. Rozhľedy* 34, s. 435n.
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1963: The Copper age cemetery of Tiszapolgár – Basatanya. *Budapest.*
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1972: The early copper age Tiszapolgár culture in the Carpathian Basin. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 48, Budapest.
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1973: The Relationship between Bodrogkeresztúr and the Baden Culture. In: CHROPOVSKÝ, B. (ed.): *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur.* Bratislava, s. 31–50.
- ČIŽMÁŘ, Z. – PAVÚK, J. – PROCHÁZKOVÁ, P. – ŠMÍD, M. 2004: K problému definování finálního stadia lengylské kultury. In: HÄNSEL, B./ STUDENÍKOVÁ, E. (Hrsg.): *Zwischen Karpaten und Ägäis. Neolithikum und ältere Bronzezeit. Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková.* Internationale Archäologie, *Studia honoraria* Bd. 21, Rahden/Westf, Leidorf, s. 207–232.
- FARKAŠ, Z. 1997: Ojedinelé nálezy medenej industrie na juhozápadnom Slovensku. *Zbor. SNM* 91, *Arch.* 7, s. 9–17.
- FARKAŠ, Z. 1999: K otázke žiarového pohrebného rítu ľudu s lengylskou kultúrou v období mladého neolitu. *Sborník Prací Fil. Fak. Brno — Stud. minora* 4, s. 119–127.
- FARKAŠ, Z. – NOVOTNÝ, B. 1993: Mladšia a neskorá doba kamenná (neolit a eneolit). In: ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol.: *Najstaršie dejiny Bratislavy.* Bratislava, s. 39–79.
- HAHNEL, B. 1990: Ein Epilengyel Brandgrab aus Stillfried in Niederösterreich. *Fundber. Österreich*, s. 9–11.
- HÄUSLER, A. 1966: Zum Verhältnis von Männern, Faunen und Kinder in Gräbern der Steinzeit. *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege*, Bd. 14/15, s. 25–73.
- HÄUSLER, A. 2001: Probleme der Interpretation ur- und frühgeschichtlicher Bestattungssitten. *Struktur der Bestattungssitten – archäologische Periodengliederung.* *Arch. Inf.* 24/2, s. 209–227.
- HEGEDŰS, K. – MAKKAY, J. 1987: Vésztő – Mágor. In: *The late neolithic of the Tisza region.* Budapest – Szolnok, s. 85–104.
- HILLEBRAND, J. 1927: A bodrogkereszturi rézkori kultúrakore. *Arch. Ért.* 41, s. 150–57.
- HILLEBRAND, J. 1929: Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztatvásháza. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 4, Budapest.
- HOLČÍK, Š. 1981: Eneolitický hrob v Bíni. *AVANS* 1980–1, s. 86–88.
- HORVÁTH, T. – JUHÁSZ, I. – KÖHLE, K. 2003: Zwei Brunnen der Balaton-Lasinja Kultur von Balatonöszöd. *Antaeus* 26, s. 265–300.

- HORVÁTH, A. L. – SIMON, K. H. 2003: Das Neolithikum und die Kupferzeit in SW Transdanubien. *Inventaria Praehistorica Hungariae*. Budapest.
- JEVTIĆ, M. 1986: Grobovi bakarnog doba iz Vinče. *Starinar* 37, s. 135-144.
- KALICZ, N. 1995: Die Balaton – Lasinja Kultur in der Kupferzeit Südost – und Mitteleuropa In: KOVACS, T. (ed.): *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. *Inventaria Praehistorica Hungariae*, Budapest, s. 37–49.
- KOREK, J. 1951: Ein Gräberfeld der Badener Kultur bei Alsónémedi. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* I, Budapest, s. 35 – 51.
- KOROŠEC, P. 1981: Neuere archäologische Forschungen in der Höhle Ajdovska jama bei Nemška Vas in Verbindung mit dem Totenkult. *Archaeologia Iugoslavica* 20–21, s. 12–15.
- KOVÁCS, St. 1928 – 32: *Cimitirul eneolitic de la Decia Muresului*. *Anuriul Institutului de Studii Clasice* I, s. 89–101.
- KOVÁCS, B. Š. 1985: Výskumy a prieskumy Gemerského múzea v okr. Rimavská Sobota. *AVANS* 1984, s. 63–67.
- KOVACS, T. 1995: Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. *Inventaria Praehistorica Hungariae*, Budapest.
- LICHARDUS, J. – VLADÁR, J. 1964: Zu Problemen der Ludanice – Gruppe. *Slov. Arch.* 12–1, s. 69–162.
- LICHARDUS, J. – VLADÁR, J. 1970: Neskorolengyelské sídliskové a hrobové nálezy z Nitry. *Slov. Arch.* 18, s. 373–419.
- LICHTER, C. 2001: *Untersuchungen zu den Bestattungssitten in SO Neolithikum und Chalkolithikum*. Mainz am Rhein.
- MARKOVIČ, Z. 1985: Pogrebni obyčaji i društveno ranoslojavanje u neolitu, eneolitu i početku brončanog doba sjeverne Hrvatske. *Podravski zbornik*, Koprivnica, s. 157-167.
- NEVIZÁNSKY, G. 1985: Grabfunde der Äneolithischen Gruppen der Lengyel-Kultur als Quelle zum Studium von Überbauerscheinungen. *Arch. Rozhledy* 37, s. 58–82.
- NEVIZÁNSKY, G. 1999: Nepublikované hrobové nálezy z obdobia neolitu a eneolitu z juhozápadného Slovenska zachránené v rokoch 1932 – 1977. In: KUZMA, I. (ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 1998*, Nitra, s. 159–170.
- NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ, V. 1970: Lengyelská kultura (mladšie stupne s namaľovanou keramikou). In: Točík, A. (ed.): *Slovensko v mladšej dobe kamennej*. Bratislava, s. 139–159.
- NOVOTNÁ, M. 1977: Zhodnotenie medenej industrie. In: VIZDAL, J.: *Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach*. Košice, s. 118–123.
- NOVOTNÝ, B. 1953: Lengyelský kostrový hrob ze Sily u Nitry. *Arch. Rozhledy* 5, s. 145n.
- NOVOTNÝ, B. 1962: Lužianska skupina a počiatky maľovanej keramiky na Slovensku. Bratislava.
- PATAY, P. 1961: A bodrogkeresztúri kultúra temetői. *Rég. Füzetek* II 10.
- PATAY, P. 1968: Gräber von Sippenhäuptlingen aus der Kupferzeit. *Móra Ferenc Múz. Évk.* 1966–1967, 2, s. 49–55.
- PATAY, P. 1978: *Das Kupferzeitliche Gräberfeld von Tiszavalk – Kenderföld*. Budapest 1978.
- PAVŮK, J. 1974: Predhistorické a včasnodedajinné nálezisko v Komjaticiach. *AVANS* 1973, s. 73–75.
- PAVŮK, J. 1977: Sídlisko s lineárnou keramikou a hrob ludanickej skupiny v Podlužanoch. *AVANS* 1976, s. 222–224.
- PAVŮK, J. 1978: Výskum neolitického sídliska v Blatnom. *AVANS* 1977, s. 192–195.
- PAVŮK, J. 1981: Súčasný stav štúdia lengyelskej kultúry na Slovensku. *Pam. Arch.* 72, s. 255–299.
- PAVŮK, J. 2000: Skupina Brodzany-Nitra alebo Brodzany? *Pam. Arch. – Supplementum*, s. 328–340.
- PAVŮK, J. – BÁTORA, J. 1995: Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra.
- PICHLEROVÁ, M. 1970: Neolitické hroby z Pastúchov a Svätuške na južnom Slovensku. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 18, s. 320–323.
- POLLA, B. 1956: Eneolitické nálezy v Strede nad Bodrogom. *Arch. Rozhledy* 8, s. 640–643.
- PORUBSKÝ, J. 1955: Hroby z mladšej doby kamennej vo Výčapoch-Opatovciach. *Arch. Rozhledy* 7, s. 437-443.
- RUTTKAY, J. 1997: Záchraný výskum v Ivanke pri Nitre. *AVANS* 1995, s. 162n.
- STUDENÍKOVÁ, E. 1979: Nález hrobu ludanickej skupiny v Bernolákove. *Arch. Rozhledy* 31, s. 605–609.
- ŠIŠKA, S. 1964: Pohrebisko tiszapolgárskej kultúry v Tibave. *Slov. Arch.* 12, 2, s. 294–356.

- ŠUTEKOVÁ, J. 2004: Špecifiká pohrebného rítu v eneolite. So zreteľom na pohrebiská v oblasti Karpat-
skej kotliny. Diplomová práca (UK v Bratislave, FiF, Katedra archeológie). Bratislava.
- ŠUTEKOVÁ, J. 2005: Špecifiká pohrebného rítu v eneolite. So zreteľom na pohrebiská v oblasti Karpat-
skej kotliny. In: KUZMA, I. – CHEBEN, I. (eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – Ska-
lica 2004; Nitra, s. 321–336.
- TASIĆ, N. 1979: Praistorija Jugoslavenskih Zemalja III. Eneolitsko doba. Sarajevo, s. 137–181.
- TOČÍK, A. 1964: Záchraný výskum v Bajč-Vlkanove 1959 – 60. Štud.. Zvesti AÚ SAV 12, s. 5–195.
- TOČÍK, A. 1978: Záchraný výskum v Komjaticiach. AVANS 1977, s. 246–272.
- TOČÍK, A. 1979: Výčapy – Opatovce. Nitra.
- VELIAČIK, L. 1974: Záchraná akcia v Čiernych Kľačanoch. AVANS 1973, s. 107–110.
- VIZDAL, J. 1977: Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach. Košice.
- ZALAI-GAÁL, I. 2001: Die Brandbestattung im Spätneolithikum Transdanubien. In: REGENYE, J. (ed.):
Sites and Stones: Lengyel Culture in Western Hungary and beyond, Veszprém 1999. Veszprém,
s. 37–45.
- ZAUNER, A. 1934 – 1935: Archeologické nálezy z okolia Levíc. Pam. Arch. 40, s. 97–99.

ZUR PROBLEMATIK DES GRABRITUS IM LAUFE DES ALTÄNEOLITHIKUMS IN DER SÜDWESTSLOWAKEI

JANA ŠUTEKOVÁ

In menschlichen Vorstellungen war die Bedeutung von den rituell-magischen Tätigkeiten nicht geringer als die direkte Nahrungssicherung, Jagd, Produktion und Handel. Manchmal waren sie sogar auf der ersten Stelle. Eine der Ausdrucksformen von Auseinandersetzung der Gesellschafts-Mitglieder mit dem Tod einer Person ist das Grab. Im Grunde, als eine geschlossene Einheit, ist es Träger der materiellen Überreste, aber auch geistlichen Vorstellungen einer gewissen Gruppe von Menschen. Als ein primärer archäologischer Beleg ist es eine reiche Informationsquelle über die betreffende Gemeinschaft und Kultur. Das Gräberfeld repräsentiert eine spezifische Beisetzungsstelle der Gesellschafts-Mitglieder, es hat seine eigenen Regeln und Struktur. Gerade an der Wende des Neolithikums und Äneolithikums wird eine allmähliche Abtrennung der Nekropolen vom Wohnraum ersichtlich. Selbständige Gräberfelder außerhalb der Siedlungen wurden zum Hauptplatz der regulären Beisetzung. Im Unterschied zu den Siedlungsgräbern, wo andere Regeln gelten, können sie die Sozialstruktur und Organisation von einzelnen Gemeinschaften oder Kulturen abspiegeln. Ein neues äneolithisches Element im Grabritus ist auch die Differenzierung von Männern und Frauen auf Grund deren Grablegung. Die Männer liegen in Hockerlage auf der rechten Seite, die Frauen auf der linken Seite. Wir sprechen von einer sog. Differenzierung nach Geschlecht (Häusler 2001, 211). Vermutlich unter dem Einfluss von neolithischen Traditionen wurde auch anfangs des Äneolithikums die Grundorientierung des Kopfes in Parallelrichtung O-W mit möglichen Abweichungen zum Norden und Süden eingehalten.

Der Anfang vom Äneolithikum ist im Mitteldonauebiet durch die Ludanice-Gruppe der Lengyel-Kultur und die Kultur Balaton – Lasinja I vertreten. Sie sind chronologisch zeitgleich mit den Tiszapolgár- und Bodrogeresztúr-Gruppen. Der Späthorizont des Altäneolithikums gehört der Kultur Bajč – Retz und der zeitgleichen Kultur Lažňany – Vajska – Hunyadihalom.

Innerhalb vom Epilengyel-Horizont besitzen wir im Vergleich zu dem Theißgebiet eine viel ärmere Quellenbasis (Siedlungsgräber – Jelšovce, Branč, Výčapy-Opatovce und Einzelgräber), ein Problem repräsentiert die Absenz von typischen Nekropolen. Die bisher bekannten Gräber repräsentieren wichtige Belege über den Grabritus, bzw. die Sachkultur, doch ihre Aussagekraft über die Gesellschaftsstruktur, bzw. Demographie ist ziemlich beschränkt. Von einer selbständigen Nekropole (birituell) könnten wir im Fall der Fundstelle Bratislava-Dúbravka nachdenken (Farkaš – Novotný 1993, 64). Mit Rücksicht auf die Wiederverwertung der Fundsituation scheint es aber, dass die meisten Funde doch aus den Siedlungsarealen stammen, z. B. Bernolákovo, Dudince, Lefantovce, Nevidzany (Pavúk – Batora 1995, 113 ff.).

Im Allgemeinen dominierte die Beisetzung von unverbrannten Körpern in Hockerlage, vereinzelt in gestreckter Lage in die Grabgruben, zusammen mit persönlichen Gegenständen, Lebensmitteln, bzw. deren Resten und Liebesgaben. Wir verfügen auch über Belege von einer relativ häufigen Verwendung des Brands. Aus diesem Gebiet kennen wir sowohl Männer- als auch Frauen- und Kindergräber. Gerade die anthropologische Analyse der Funde deutet auf eine interessante Tatsache hin, u. z. dass hier die Geschlechtsdifferenzierung nicht eingehalten worden ist und die Frauen (Männer), ob innerhalb oder außerhalb der Siedlung, wurden auf die rechte (linke) Seite gelegt. Ähnlich ist es mit der Orientierung der Verstorbenen. Die Skelette sind in Richtung O-W, aber auch umgekehrt orientiert.

Das Grabinventar vertreten durch Keramik, vereinzelt durch Steinindustrie und Schmuck, war im Vergleich zu den Gräbern im Theißgebiet arm. Geschliffene und gespaltene Werkzeuge repräsentieren eher Einzelfunde. Der Gesamtblick auf die Grabfunde aus diesem Raum zeigt, dass die Grabsitten, vor allem die Grablegung und Orientierung des Verstorbenen, von den streng eingehaltenen Regeln auf den zeitgenössischen Theiß-Gräberfeldern abgewichen haben (Abb. 1). Wir kennen nämlich keine solche Typen von quantitativ und qualitativ reichen Gräbern, wie z. B. in Veľké Raškovce, Tiszapolgár-Basatanya usw. Dabei gehen wir aber allgemein von einer niedrigen Zahl der Funde aus.

Im Zusammenhang mit den ostslowakischen Fundstellen fehlen hier in den Gräbern überraschend die typischen örtlichen Kupferwerkzeuge (Beile, Äxte, Meißel). Die registrierten Funde der Kupferindustrie aus der Südwestslowakei bezeugen die Kontakte der Mitteldonaugebiete zu dem Südost- und Osteuropa (Farkaš 1997), sie stammen jedoch nicht aus den Gräbern. Über deren direkte balkanische Herkunft spricht die hohe Reinheit von Kupfer, ebenso ist es im Fall der Kupferäxte aus ostslowakischen Nekropolen. Im Fall der ostslowakischen Nekropolen könnte sich um die Leute handeln, die am Handel und Warenaustausch beteiligt waren. Es bleibt aber die Frage, warum die Kupferäxte auf südlich gelegenen Theiß-Nekropolen völlig ausbleiben. Die Qualität und Quantität der Grabausstattung auf den Gräberfeldern wie Varna, Durankulak und die slowakische Fundstelle Veľké Raškovce hängt also nicht a priori mit dem Sozialstatus der Beigesetzten zusammen, sondern es geht unserer Meinung nach vor allem um wirtschaftliche Gründe (Handel, Kontrolle der Wege; Šuteková 2004, 47–52).

Kompliziert ist die Situation in der Kultur Balaton – Lasinja. Bisher wurde kein einziges selbständiges Gräberfeld entdeckt. Die Existenz von Brand- sowie Körpergräbern korrespondiert mit den Sitten üblich in der zeitgenössischen Ludanice-Gruppe. Die Zahl der Gräber entspricht keinesfalls der zumindest nötigen minimalen Einwohnerzahl und sie sagen gar nichts über die Gesellschaftsstruktur aus. Die Absenz von Gräbern setzt auch in der späteren Kultur Bajč – Retz fort, mit belegter Brand- sowie Körperbestattung.

Das Mitteldonaugebiet musste mehr zu den Regionen westlich vom Theißgebiet inklinieren und es galten dort offenbar andere Grabsitten als auf den zeitgleichen östlichen Gräberfeldern. Unsere bisherigen Erkenntnisse hängen nicht nur mit dem Forschungsstand zusammen, sondern auch mit den benutzten Grabpraktiken, die man heute nicht mehr identifizieren kann.

---

*Mgr. Jana ŠUTEKOVÁ, Filozofická fakulta UK, Katedra archeológie, Gondova 2, 818 01 Bratislava
sutekova@fphil.uniba.sk*